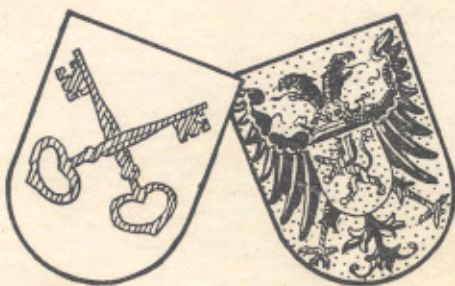


LEIDSCH JAARBOEKJE



— UITGAVE „OUD-LEIDEN” —

1942

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

TEVENS ORGAAN VAN DE
VEREENIGING „OUD-LEIDEN”

1942

(VIER EN DERTIGSTE DEEL)

TE LEIDEN TER DRUKKERIJ VAN
P. J. MULDER & ZOON

Spel en vermaak in het oude Holland.

Het kolven dat thans nog slechts in enkele deelen van Noord-Holland wordt gespeeld, doch daar dan ook in zijn volle glorie bewaard bleef, was tot ongeveer honderd jaar geleden in het geheele land bij jong en oud, rijk en arm, zeer geliefd. Thans leeft het in het overgroote deel van ons land nog slechts voort in enkele gezegden, zooals „een kolfje naar zijn hand” „zoo glad als een kolfbaan”, en andere zegswijzen; thans is het nog slechts bij ouden van dagen bekend als een mooi spel uit een mooi verleden. Gedurende bijna vier eeuwen nam het onder de nationale spelen en vermaken als het klootschieten, kaatsen, beugelen e.d. een zeer voorname plaats in en tegen het einde der zeventiende en gedurende bijna de gansche achttiende eeuw was het zelfs het nationale spel bij uitnemendheid, meer populair dan voetbal heden ten dage!

Reeds omstreeks 1400 veroorloofde Albrecht van Beieren den Brielenaars : „te caetsen ende den bal mitter colven te slaen buten der vesten ende sciten mitten boge.” Evenals in Brielle, werd ook in andere steden het spelen binnen de stadswallen verboden en men zou dat zeker niet gedaan hebben indien

er vanwege de ingeslagen ruiten, bloedneuzen en blauwe builen der inwoners niet alle reden voor had bestaan. Zoo druk werd er in die dagen dus al gespeeld! Ook in Leiden werd het spelen op de openbare straat eenigermate aan banden gelegd, zij het niet zoo streng als in andere steden geschiedde. Reeds in die dagen was het niet noodig dat de Leidsche magistraat altijd met uiterste gestrengheid gebod of verbood; de verstandige Leidenaars wisten steeds zelf wel hoever ze konden gaan.

Zoo lezen we dan in het Keurboek van 1450,¹⁾ boek V, keur LXXXIX:

„Van caetsbanen, revetten,²⁾ cloetbanen ende keylbanen.

Item soe en moet nyement, wie hij sij, voirt an binnen Leyden, houden enige revetten, kaetsbanen, cloetbanen of keylbanen ende diergelijke, op tien roeden nae enige prochiekercke, goidshuysen, gasthuysen of kercke, of enige cloesteren, of enige geestelike huysen, hoe die genoemt mogen wesen, op die boete ende verbuernisse van 3 pond alsoe dicke ende menichwarve (zoo dikwijls als) alsment yement betugen (betichten) mach, datter tot enige van die verboden plaetsen voirsch. gespeelt wair. Behoudelic dat een ygelic op die vrije gekuerde heerstraet sal mogen caetsen bij consent des ghenen, van diens huysen dat men caetst, sonder verbueren.

1) Zie Dr. H. G. **Hamaker**: De Middeleeuwsche Keurboeken der Stad Leiden, (1873), **bladz.** 258.

2) **Revetten** waren dans- en speelhuizen.



Kolven in de 17^e eeuw. Een reproductie van een prentje uit Jan Luyken's werk „'s Menschen Begin, Midden en Eynde”. Het draagt als onderschrift:

DE KOLF

Treft gij het stuk des levens wel,
Zoo vind gij 't **allergrootste** Spel.
Zoo wordt de Kloot (na 't Kinds behaagen)
Van hier na 't oogmerk toe geslagen:
Maar Wijsheid koltf zijn eigen Hert:
Op dat het uit gerustigheden,
Van 'taardse welzijn, hier beneden,
Na 't Hemels Doel gedreeven werd.

Gedaen opten 24en dach in Decembri, anno 1463.”

Alle vermaak werd in Leiden dus niet buiten de stadspoorten gebannen, slechts werd het daarbinnen aan eenige regels onderworpen. In andere steden werd wel strenger opgetreden ; zelfs werden sommige spelen ook buiten de poorten verboden. Zoo werd in 1645 te Deventer het klootschieten en het beugelen op de Teuge en op de Marsch en in 1510 te Amsterdam het schieten met bogen nabij de Karthuizen en de Reguliers verboden. Trouwens, in Amsterdam, destijds vermaard om het groote aantal kloosters dat zich in de stad vooral in de buurt van de Nes bevond — het volk noemde die plaats ’t gebed zonder end” — werd reeds in de 15e eeuw het kaatsen, kolven, kooten, enz., verboden.

Reglementeering der spelen binnen Leiden.

Dat het kolven in het begin der 17e eeuw reeds een groote vlucht in Leiden had genomen, blijkt wel uit het feit dat wij in de Leidsche archieven in het Gerechtsdagboek E, fol. 204, van het jaar 1600 vinden, dat op verzoek van de „gemeene gebuyren van de Beestemarct” het kolven en kaatsen „opte ledige plaetse van de Beestemarct” werd verboden. Dit had echter tot gevolg dat er weliswaar op de Beestenmarkt geen, doch op andere plaatsen zooveel meer ruiten werden ingeslagen. Om nu een einde te maken aan de steeds talrijker wordende klachten, werd in 1658 een algemeene keur uitgevaardigd, waarbij alle balspelen op de openbare straat werden verboden, alsook „andere instrumenten, sieenen ofte

yets quetselycx" te werpen „gelyck oock niemant met boogen, bussen, ofte diergelycke geweeren, daer mede men ymant quetsen, ofte aen enige huysen, daecken, glasen, of andersins schade doen magh, buyten de Doelens sal mogen schieten."

Een ander euvel in die dagen was de voorkeur van sommige voerlieden voor het gebruik van gevaarlijk-lange zweepen en — iets waar vooral de dames aanstoot aan namen het baden in de singelgrachten en andere wateren der stad. In dezelfde keur werd ook daaraan paal en perk gesteld en niemand mocht „lange swiepen gebruycken, nochte ook in de wateren deser stede, ofte buyten deselve, binnen de vijftich roeden in 't ronde van dien, linierecht te meten van de uysterste kant van de chingel-grachten, baden, telkens op de verbeurte van drie guldens."

Reeds in die dagen kende men het „kort en snel recht". Bij het constateeren van een overtreding moest de daar op gestelde boete onmiddelijk worden voldaan. Behalve de schout en zijn rakkers hadden echter „voor sooveel aangaet 't kolven in de Ramen, ende op de wallen, oock de Poortiers, Schrijvers ende alle die van de Wacht deser Stede aen de Poorten sullen zijn, gesamentlyck oock de Volders, Veruwers ende Conroyers, deselve Ramen, en elck van dien gebruyckende" het recht de boete te innen. Had de overtreder het geld niet bij zich, dan werd een pand geëischt, hetgeen bestond in de „afneminge van hare kolven, oock opperste kleederen, ter tyt ende wylen toe sy de boeten, benefens de aangedane schaden, sullen hebben betaelt, ende vergoedt."

Bloei en verval van het kolven.

De moeilijkheden welke men aan het spelen op de openbare straat in den weg legde, werden toen oorzaak van de invoering van speciaal daarvoor ingerichte speelplaatsen. Kolfbanen werden bij de herbergen en wijnhuizen aangelegd met een vasten en waterpassen vloer en fraaie gedraaide kolfpalen. In den eersten tijd was voor het houden van een kolfbaan nog geen vergunning noodig, doch naarmate de stedelijke huishouding zich uitbreidde, meer geld noodig had en alle mogelijke zaken ging belasten, werden ook alle kolf-, klos- en kegelbanen geregistreerd en daarvoor moest een recht worden betaald. In het Leidsch Gerechtsdagboek van 1736 vinden we een twintigtal inschrijvingen van kolfbanen, waarvoor in Januari van dat jaar recognitie werd betaald welke de civiele prijs van dertig stuivers per jaar bedroeg.

Tegen het einde der 18e eeuw geraakte het kolfspel allengs in verval. Waarschijnlijk was het opkomende, en minder lichaamskracht vergende biljartspel er de oorzaak van. Wel werd het biljart reeds in de 17de eeuw in Frankrijk uitgevonden — Lodewijk XIV speelde het gaarne — doch het bleef gedurende den eersten tijd tot Frankrijk beperkt. In het begin van de vorige eeuw werd in een beschrijving van Amsterdam als een merkwaardigheid vermeld dat men „in eenige herbergen en in al de koffyhuizen biljardtafels” vond.

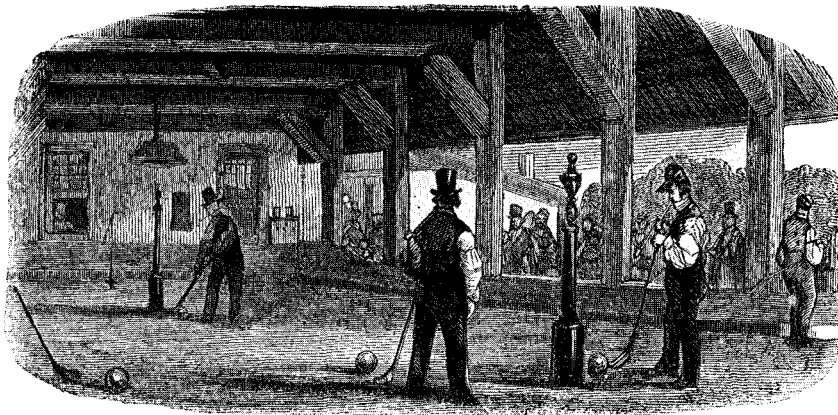
Niettemin waren er omstreeks 1785 in Leiden

reeds een aantal kolfbanen afgebroken. Wij vinden in de archieven een verzoekschrift: „Aan de Edele Groot Achtbaare Heeren die van den Gerechte der Stad Leyden,” van Cornelis van der Kade, vermeldende dat de kolfbaan welke zich achter zijn huis bevindt en “waarvoor hij suppliant jaarlyks by de ordinaris verponding moet betaalen een recognitie van eene gulde tien stuivers, sedert een geruime tyd geheel is weggebrooken” en dat hij wel graag van die belasting verlost zou willen worden.

Bij dit verzoekschrift staat in de gezwollen taal van die dagen aangeteekend: „Die van den Gerechte der Stad Leyden gehad de praelecture van de nevenstaande requeste ende gehoort het favorabel advis van den heer Secretaris ter Reekenkamer, hebben by deezen den gemelden Secretaris geauthoriseert en gequalificeert omme de recognitie van eene gulden tien stuivers staande op des suppliants huizinge in de requeste gemelt, op het quohier der ordinaris verponding met deezen jaare 1785 af te schrijven en te royeeren. Actum den 28 April 1785. My teegenwoordigh (get.) J. J. Hubrecht”. Gelijke verzoeken vinden we op 20 December 1787 en 15 October 1789. Zoo verdween de eene kolfbaan na de andere.

Over een Leidsche maliebaan.

Zoo het ‘t kolven verging, zoo verging het ook een ander oud-Hollandsch balspel, het maliën. Menig Leidenaar zal niet weten, dat ook zijn stad, evenals Den Haag en Utrecht, weleer zijn Maliebaan had.



Een overdekte kolfbaan, ± 1830, naar een gravure van Henry Brown in „de
Nederlanden, karakterschetsen, klederdrachten, houding en voorkomen”.



Een kolver c. 1830 met de lange **Gouwnaar** -ter
bescherming tegen het breken — overdwers in den mond!
Naar de gravure van den beroemden Henry Brown in
„de Nederlanden”.

Deze Maliebaan of — zooals hij toen heette — „Palmagiebaan” (afgeleid van „pêlemête”, „jeu de mail”) bevond zich eertijds buiten de fraaie Wittepoort, voordat de Nieuwe Vaart of Haagsche Trekvliet werd gegraven. In 1636 werd zij, in verband met den aanleg van de Nieuwe Vaart op last van Curatoren der Leidsche Hoogeschool verplaatst naar een terrein tusschen die vaart en de erven aan den Witten Singel, waarschijnlijk omdat dit terrein gemakkelijker te bereiken was. De ligging aan een nieuw en druk vaarwater waarborgde waarschijnlijk een grooter gebruik van de baan. Liefhebbers van het maliën waren vooral de studenten. Behalve voor maliën — en later voor kaatsen en kolven — gebruikten zij de Maliebaan voor hun vestingbouwkundige studiën en hun lichaams oefeningen.

De evolutie welke in de spelen zichtbaar is, deed ten slotte de animo voor het gezonde doch vermoeiende maliën slinken. De Maliebaan werd grasland en verdween zooals het maliën zelf thans van de lijst van Hollandsche spelen is verdwenen

Kolfmakers zoeken een gilde.

Omstreeks het midden der 17e eeuw beleefde het kolfspel, oud-vaderlandsch spel, zijn grootsten bloei. En geen wonder. Men leefde in een tijd, de „Gouden Eeuw”, waarin weliswaar hard, doch met succes werd gewerkt. Er werd goed geld verdiend en men kon zich dus ontspanning veroorloven. De herbergen onderscheidden zich door hun weelderigheid, een kolfbaan vond men er bij. Vanzelfsprekend voeren

daar ook wel bij diegenen die hun brood verdienden met de vervaardiging van de ingrediënten noodig om het kolfspel te kunnen beoefenen. Zoo was in de eerste plaats het maken van kolven loonenden arbeid geworden.

Evenmin als in andere steden hadden de kolfmakers te Leiden een gilde. Daarvoor was het werk in den tijd dat de meeste gilden werden opgericht, niet belangrijk genoeg geweest. De gilden — en dan bedoelen wij uitsluitend de ambachtsgilden — dateeren vrijwel alle uit de 14e en 15e eeuw. Verschillende nieuwe ambachten — zoo ook de makers van kolfstokken — konden geen gildebrieven verkrijgen. Het was overigens voor een ambacht in die dagen van groot belang — en dus een voorrecht — een gilde te bezitten. De macht der gilden was wel reeds eenigszins beknot, doch verschillende voorrechten waren behouden gebleven.

Het voornaamste was wel dat van het monopolie. Buiten de gildebroeders mocht niemand het ambacht uitoefenen dat onder het gild was gebracht. Concurrentie van buiten af was onmogelijk, daar voor het invoeren van goederen uit andere steden of van het platteland een zware cijns moest worden betaald. Deze toestand had het voordeel dat de gildebroeders zeker waren steeds een behoorlijken prijs voor hun waren te kunnen bedingen. Daar krachtens de bepalingen van het gild ook concurrentie van gildebroeders onderling onmogelijk was, stond er echter tegenover dat de prijs wel eens **hooger** werd gesteld, dan strikt genomen te verantwoorden was.

Zooals gezegd: de Leidsche kolffmakers waren niet in een gilde vereenigd en zij waren dus van al die voorrechten verstoken, zeer tot schade van hun handel, gelijk blijkt uit het verzoekschrift dat wij in het Gerechtsdagboek HH, fol. 128-130, aanwezig in het Leidsche Gemeente-archief, vinden.

Blik in 17e eeuwse stedelijke huishouding.

Dit adres — een staaltje van 17e eeuwse staat-huishoudkunde in het klein — luidt als volgt:

„De gemeene kolffmakers.

Aen de EdelAchtbare Heeren van den Gerechte deser Stadt Leyden.

Vertoonen met behoorlijke ende schuldige reverentie U.Ed. Achtb. gantsch onderdanige de gemeene kolffmakers binnen dese stadt dat hun suppleanten dagelijcx hoe langs hoe meer groote schade ende affbreuck in hare neringe wert aangedaen door de kolffmakers die omtrent dese stadt buyten op de platte lande wonen, dewelcke niet alleen opten ordinaris weeckmarctdach daermede int principaelste van de stadt comen voorstaen, maer dat 't voornaemste is meest alle de winckels die haer met vercopen van colven generen, daer van voorsien, in voegen dat zij suppleanten die burgers deser stadt zijn ende met haer hantwerck de neringen deser stadt ten besten mede trachten voort te setten, moeten sien dat luijden woonende ten platten lande ende aldaer sittende op geringe huyscoop off huijr, ende geen excijsen off andere stadtslasten moeten betalen,

haer soodanigen affbreuck ende vermindering in haer nering doen dat, indien daerin niet mocht werden voorsien, zij suppleanten haer huijsgesinnen niet langer sulcx sullen connen voorstaen als de noot-sakelijckheit wel vereyscht.

Ende dewijl U.Ed. Achtb. t' allen tijden genegen zijt de neringen van dese stadt sooveel mogelijk te hanthavenen en de voort te setten, ende ter contrarie te weeren dat van de platte landen geen waren alhier binnen werden gebracht daer aff de goede luijden van de ambachtsluijden binnen dese stadt ten overvloedde cunnen werden gerijft op dat niet de platte landen de stadt voorsien, maer dat de stadt de platte landen van alles versorcht, gelijk van allen tijden is gepractiseert ende in regard van meest alle gildens die oijt daeraff eenich interest hebben geleden ooc is vast gestelt.

Soo zijn sij suppleanten ooc te rade gewoorden haer tot U.Ed.Achtb. te keeren reverentelijc biddende ende versoeckende dat U Ed. Achtb. haer suppleanten in haar voors. neringe ende ambacht mede gelieven te mainteneren ende tot weringe van de affbreuck die tegenwoordich daer in geschiet gelieven te ordonneren dat voortaan alhier ter stede geen kolven, 't sij opten weeckmarctdach off in winckels sullen mogen worden vercocht, dan die beneffens het teijcken van den Mr. die deselve heeft gemaect oock met het wapen, tsij van dese stadt off andere steden daer die vandaen soude mogen comen, sullen wesen geteyckent, alsoo zij suppleanten 't werck dat uyt andere besloten steden comt, wel weten dat niet

wel soude cunnen geweert ende dat alle ander werck dat buyten het selve soo geteykent sal werden bevonden sal mogen werden aengeslagen ende een boeten daer boven verbeurt, opdat a(1) soo het werck dat nu soo in overvloet van de platte landen comt mach werden geweert, omme twelck dan met ordre ende fatsoen uyt te wercken de wijl zij suppleanten onder geen gilde ende zijn, soo soude onder reverentie sij suppleante cunnen werden gevoecht onder het gilde der stoeldraeijers, dat met hun neringe het naeste overeen comt. Twelc doende, etc.”

Blijkbaar wel wetende dat van de oprichting van een nieuw gilde geen sprake kon zijn, verzochten de kolffmakers dus opneming in een bestaand gilde. De Leidsche overheid oordeelde deze oplossing eveneens de beste, want we vinden als kanteekening op dit verzoekschrift:

„Die van den Gerechte der stadt Leyden hebben by desen goetgevonden dat de kolffmaeckers ende niet de kolffverkopers deser stede sullen resorteren onder het gilde van de stoeldraeijers ende wielmaeckers, ende dat voorts alhier ter stede geene kolven, 't sij bij de kolffmaeckers off kolffverkopers alhier woonachtich geen kolven sullen mogen werden vercoft als die alhier ter stede ofte in eenige andere beslotene steden gemaect ende sulcx geteykent sijn met den naem ofte merck van den meester ende 't wapen van de stadt die ende daer deselve gemaect sijn ende dat voorts mede geene luiden ten platten lande woonachtich alhier ter stede 't sij op de jaer ofte weeckmerckten met kolven sullen mogen voor-

staen op eene boete van drie gulden boven de verbeurte van de kolven. Actum den vierden September van den jaere 1659. Mij jegenwoordich ende was geteykent G. van Hoogheveen.”

Doch men had buiten den waard, i.c. den deken en de overlieden van het stoeldraaiersgilde gerekend. De stoeldraaiers en wielmakers voelden zich als vervaardigers van nuttige gebruiksvoorwerpen waarschijnlijk hoog verheven boven de eenvoudige makers van een simpel speeltuig. Zij wendden zich op hun beurt tot de magistraat met de mededeeling dat zij de kolfmakers niet in hun gilde begeerden op te nemen.

Daar kwam nog bij, dat het in de gilden de gewoonte was om van de gildegelden de broeders op ouderen leeftijd te onderhouden, wanneer dat noodig was. Men hield de gilden daarom liefst zoo klein mogelijk, opdat het geld onder weinigen kon worden verdeeld. Vooral lette men op dat geen behoeftigen opneming in het gilde vroegen. Daarom waren de inkoopsommen in een gilde doorgaans zeer hoog. De weigering van de stoeldraaiers wijst dan ook op een slechten financieelen staat der kolfmakers.

En zoo vinden wij dan veertien dagen later in het Gerechtsdagboek het einde van de geschiedenis:

„Die van den Gerechte der stadt Leijden bericht sijnde van d’ongenegentheyt van den deecken ende hooftmans van ’t stoeldraaiersgilde om de suppleanten in haar gilde in te nemen, hebben in plaetse van deselve tot uitvoeringe van ’t gene in de boven-

staende apostille is begrepen alsmede tot bekeuringe van de overtreders van dien geauthoriseert Thijs Pieters van Groenendael ende Aert de Noorlander, bevelende een yder die het aengaet deselve personen daer voorens 't erkennen en geensins met woorden off wercken qualijk te bejegenen, ende sullen de voorn. hooftluyden jaerlijks volgens haere presentatie de helfte van de boetens hebben te brengen op 't raethuys deser stede om in de armenbussche opgesloten te werden. Actum den XVIIIen September van den jaere 1659. Mij jegenwoordich, ende was geteykent G. van Hoogheveen."

Zoo kregen dus de kolfmakers toch hun zin, bleven de stoeldraaiers onaangetast in hun eer en voeren de armen tenslotte er ook nog wel bij.

's-Gravenhage.

J. A. BRONGERS.